

LİMNİ ADASI'NDA TÜRK İSKÂNININ ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİM SAFHALARI

Feridun M. EMECEN*

Özet

Osmanlı idaresi altına XV. yüzyılda giren Ege adalarından biri olan Limni, XVI. asırdan itibaren süreklilik arz etmeye başlayan Müslüman-Türk nüfusa sahip olmuştur. Adada muhafız olarak bulunan askeri garnizon dışındaki bu sivil iskânın ortaya çıkışı, yerli demografik yapı içerisinde yeni bir farklılığa yol açmıştır. Üstelik bu yeni oluşan nüfus bir yerde toplanmamış, adanın muhtelif köylerine dağılmıştır. Bu nüfusun terkihi, ihtida edenler ve özellikle XVI. asır ortalarından itibaren Anadolu'dan adaya göç edenlerden oluşmaktadır. Adanın verimli kesimlerine ve kıyıya yakın yerleşim yerlerine gelen yeni göçmenler, muhtedi ailelere göre daha baskın bir süreklilik göstermiş, yaşanan çeşitli sarsıntılara rağmen XX. yüzyıla kadar küçük bir koloni halinde varlıklarını sürdürmüşlerdir.

Anahtar Kelimeler: Limni, Ege adaları, Türk iskânı, muhtediler, göçler.

Bu makalenin amacı, Ege denizinin kuzey kesiminde Anadolu kıyılarının biraz uzağında, Çanakkale boğazına 61 km. mesafede bulunan Limni adasındaki Türk iskân tarihini incelemek ve genel olarak da adanın Osmanlı idaresi altındaki idari statüsünü ortaya koymak, sosyal ve ekonomik gelişmeler hakkında ne gibi bilgilere ulaşılabileceğini göstermektir. Çalışmanın temel

kaynakları, genelde Ege adaları, özelde ise Limni adası üzerinde yapılan incelemelerin pek azının ana malzemelerini oluşturan Osmanlı arşiv belgeleridir¹. Bu arşiv kaynakları içerisinde özellikle konuyla ilgili olarak öne çıkan kayıtlar, vergiye esas olan varlıkları tesbit amacıyla hazırlanmış “tahrir defterleri” ile mali mevzuatla ilgili problemleri yansıtan “ahkâm defterleri”nde yer alır. Söz konusu kaynaklar çerçevesinde burada esas itibarıyla Osmanlı hâkimiyeti dönemindeki gelişmeler ele alınacak, bu zaman dilimi içinde yoğunlaştığı anlaşılan Türk iskânının niteliği, sürekliliğini etkileyen âmiller üzerinde durulacaktır. Bu yapılırken adanın fizikî yapısı ve tarihî yerleşme süreci, Osmanlı idaresi altındaki statüsü, idari yapılanması, sosyal ve mali durumu genel çerçeveyi oluşturacak şekilde ana hatlarıyla incelenecektir.

1) Coğrafi Durum

Limni, 476 km² genişliğinde, uzunluğu 259 km.'yi bulan girintili-çıkıntılı kıyılara sahip olup Ege denizindeki benzerleri arasında verimli topraklarıyla dikkati çeken ve Bronz Çağından bu yana sürekli yerleşime sahne olan bir ada özelliği taşımaktadır. Genellikle toprakları düzdür, en yüksek noktası Skopia

¹ Osmanlı idaresi altındaki Limni üzerinde yapılan araştırmalar içerisinde özellikle H. Lowry'nin çalışmaları zikredilmelidir. Lowry önce Limni kanunnamelerini yayımlamış (“A Corpus of Extant Kanunnames for the Island of Limnos as Contained in the Tapu-Tahrir Collection of the Basbakanlık Archives”, *Osmanlı Araştırmaları*, I, İstanbul 1980, s. 41-60), sonra adanın 1490 tarihli ilk tahrir defteri üzerinde, bir sonraki defterle mukayeseli bir inceleme yapmış (“The Island of Limnos: A Case Study on the Continuity of Byzantine Forms under Ottoman Rule”, *Continuity and Change in Late Byzantine and Early Ottoman Society*, ed. A. Bryer-H. Lowry, Birmingham-Washington 1986, s. 235-259), ardından bu ilk defteri geniş bir giriş ile birlikte tıpkı basımını, transkripsiyonunu ve İngilizce çevirisini gerçekleştirmiştir (*Fifteenth Century Ottoman Realities. Christian Peasant Life on the Aegean Island of Limnos*, İstanbul 2002). Yine ilk tahrir dayalı bir çalışma: N. Beldicianu, “Structures socio-economiques a Lemnos a la fin du XVe siecle”, *Turcica*, XV, Paris 1983, s. 247-266. Limni hakkında XVI. yüzyıl tahrir kayıtlarının kullanıldığı bir başka çalışma tez olarak hazırlanmıştır: Y. Demircan, *Tahrir Defterlerine Göre Boğazözü Adaları (XV.-XVI. Yüzyıllar)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, Ankara 1992, s. 107-135. Bununla beraber özellikle XVI. yüzyıl tahrirleri ve sonraki dönemlere ait çeşitli belge serilerinin kullanıldığı kapsamlı bir çalışma yoktur. Ne gibi bilgilerle ulaşılabileceği hakkında fikir edinmek için bkz. F. Emecen, “Limni”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi (=DİA)*, XXVII, s. 190-192.

tepesi 430 m. yüksekliktedir. İçeri doğru sokulan iki koyundan Mondros ve kuzeyde Paradisos adanın şekli yapısını belirler, gemiler için barınak sağlar². Ada bugün Lemnos/Limnos adıyla anılır. Türk kaynaklarında İlimli³, Limoz veya Limnoz⁴ şeklinde geçer. İtalyan kaynakları ise adayı Stalimene⁵ adıyla kaydederler. Antik çağlardan beri adayı meşhur yapan ve adının yaygın şekilde geçmesini sağlayan özellik, tedavi edici olduğuna inanılan, ilaç maddesi olarak kullanılan bir çeşit toprağa sahip olmasıdır. Batılı eserlerde "terra Limnia" yahut "terra sigillita" denilen Osmanlı kaynaklarında ise "tin-i mahtum" şeklinde geçen bu toprak, ticarî bir önem de kazanmış ve aranılan bir madde olmuştur⁶. Burayı gören bütün seyyahlar, yahut bir vesile ile buradan bahseden kaynaklar, adanın stratejik ve ticarî ihraç maddesi olarak bu topraktan sitayişle söz ederler.

Limni adası coğrafi konumu itibarıyla Çanakkale boğazının önündeki adalar arasında yer alır. Ancak Bozcaada ve Gökçeada'ya göre Boğaz için ilk planda önemli bir stratejik konumda bulunmamaktadır. Öte yandan ana deniz ulaşım güzergâhından da biraz uzakta kalmaktadır. Bu sebeple Ege denizi ada-

² Adanın coğrafi tasviri için bkz. S. Erinç- T. Yücel, *Ege Denizinin Türkiye ile Komşu Adaları*, Ankara 1988, s. 96-97; S. Kramers-B. Darkot, "Limni", *İslam Ansiklopedisi* (=İA), VII, s. 60-61. Adanın "ortadan sıkılmışcasına" birbirine yaklaşan iki körfezinden Mondros'u, XVI. yüzyılda adayı son derece dikkatli şekilde anlatan Piri Reis, önemli bir liman ve gemi yatağı olarak belirtip 100 gemiye barınak olabileceğini yazar. Yüzbaşı limanı adını verdiği yerin de büyük gemilerin yanaşması için müsait olduğunu belirtir (*Kitâb-ı Bahriye*, haz. F. Kurtoğlu-H. Alpagot, İstanbul 1935, s. 100-104).

³ Piri Reis, *Kitâb-ı Bahriye*, s. 100-104.

⁴ XV. yüzyıl kaynaklarından *Aşıkpaşazâde Tarihi*'nde (nşr. N. Atsız, *Osmanlı Tarihleri*, I, İstanbul 1949 içinde) "Limoz" imlasına rastlanır (s. 195). Arşiv belgelerinde Limnos, Limni imlaları yaygındır.

⁵ Adanın 1470 tarihli Venedik sayımında bu ad geçer (G. Rizzardo, *La Presa di Negroponte fatta dai Turchi ai Veneziani nel MCCCCCLXX*, ed. E. A. Cicogna, Venice 1844, s. 24; P. Topping, "Latins on Limnos before and after 1453", *Continuity and Change*, s. 291, 233-234).

⁶ Bu toprak hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. H. Lowry, *Fifteenth Century Ottoman Realities*, s. 153-171. Ayrıca Y. Demircan, "Limni Adasında Çıkarılan Tın-ı Mahtum Madeni Hakkında", *Osmanlı*, III, Ankara 1999, s. 322-326.

larını dolaşan seyyahların çoğu buraya uğramamışlardır⁷. Adanın tarihi gelişim sürecinde bu durum bir takım olumsuzluklara yol açmışsa da topraklarının verimliliği ve özelliği bu açığı kapatmış, yerleşim tarihinde önemli ve büyük kesintiler olmamıştır. Aksine, genel olarak Osmanlı hâkimiyeti altında kıyılara yakın Rodos, İstanköy, Sakız, Sisam, Midilli, Bozcaada ve Gökçeada gibi Türk iskânıyla da desteklenmiş gözükmektedir. Bu iskânın mahiyetini ve gelişimini anlayabilmek için adanın tarihi geçmişine ve geçirdiği siyasi değişime kısaca göz atmak gereklidir.

2) Tarihi süreç

Adanın ilk iskânına ait bulgular, yapılan arkeolojik kazılar ışığında, MÖ.5000'e kadar iner. Antik kaynaklar, buraya yerleşenlerin Trakya'dan geldiklerine işaret ederler. MÖ. VI. asırda Perslerin idaresine giren ada, MÖ. 477'de Delos birliğine katıldı. Bir ara Spartalıların eline geçtiyse de bu hâkimiyet geçici oldu. 197'de Roma İmparatorluğunun himayesinde bağımsızlığını korudu. Hıristiyanlığın yayılışına tanıklık etti ve IV. asırda Doğu Roma İmparatorluğuna bağlı bir piskoposluk oldu. 1082'den itibaren adaya İtalyan tüccarlar yerleşmeye başladı. Bu arada X. ve XI. yüzyıllarda Girit'teki Arap denizcileri ile Batı Anadolu kıyılarına yerleşen Türk denizcilerinin akınlarına maruz kaldı. Böylece adanın Türklerle ilk tanışması, bu akınlar dolayısıyla gerçekleşmiş oldu. 1204'te İstanbul'un Latinler tarafından istilasının ardından adaya Venedikli Filocalo Navigaiosa idareci olarak gönderildi. 1207'de onun ölümünden sonra oğulları "megadük" unvanıyla adanın idaresini

⁷ Meşhur Osmanlı seyyahı Evliya Çelebi buradan bahsetmez. XIX. yüzyıl Osmanlı coğrafyacılarından Örfi Efendi'nin verdiği bilgi ise muhtemelen kendi şahsi gözlemlerine dayanmaz (*Coğrafya*, Süleymaniye-Esad Efendi Ktb. nr. 2045, vr. 50b). XIX. asır başlarında adaları dolaştığı anlaşılan Haşim Efendi, daha çok folklorik malzeme verir (*Mecmua*, TSMK, Hazine, nr. 1564, vr. 78a). Ege denizini dolaşan yabancı seyyahlardan E. D. Chishull (*Türkiye Gezisi ve İngiltereye Dönüş*, trc. B. Orhon, İstanbul 1993), General Miranda (*Venezüellalı General Miranda'nın Hatıratı*, trc. F. Carım, İstanbul 1965), G. A. Olivier (*Türkiye Seyahatnamesi, 1790 Yıllarında Türkiye*, trc. O. Gökmen, I-II, Ankara 1977-İstanbul 1991), E. Raczyński (*1814'te İstanbul ve Çanakkale'ye Seyahat*, trc. K. Turan, İstanbul 1980), G. William-F. Howard (*Türk Sularında Seyahat*, trc. Ş. S. Türet, İstanbul 1978) adayı görmemişlerdir. Bunlara Thevenot ile Tournefort da eklenebilir. Adayı gören yabancı seyyahlar arasında özellikle P. Belon, R. Randolph, J. Paleme, J. Covel, G. Gallet, R. Pococke, Comte M. Choiseul-Goffier sayılabilir (Bunların listesi için bkz. H. Lowry, "Ottoman Limnos", s. 236).

1279'a kadar ellerinde tuttular. Bizanslılar'ın İstanbul'a yeniden hakim oluşlarından sonra imparator VIII. Mikhael 1277-1279 yıllarında adanın merkezi olan Palaiokastron'u kuşatma altına almış, son megadük Paolo da bu savaşlar sırasında ölmüştü. 1279'dan itibaren 1453'e kadar ada Bizanslıların elinde kaldı. Bu dönem boyunca Venedikliler Limni'ye yönelik olarak ilki 1306-1309, ikincisi 1377-1381 yıllarında gerçekleşen iki büyük sefer yaptılar. Onların dışında 1292'de Sicilya'nın Aragon kralları namına korsanlıkta bulunan Roger di Lauria, 1296'daki Venedik-Ceneviz savaşı sırasında Venedikli Malabranca adayı yağmaladı. 1303'te de Katalan paralı askerleri buraya akında bulundular⁸.

Bu dönemler Batı Anadolu kıyılarında beylik kurmuş Türklerin Ege denizine ve adalarına yönelik faaliyetlerini hızlandırdıkları bir zaman dilimini oluşturur. Diğer adalar gibi Limni adası da bu Türk deniz akıncılarının yoğun baskısı altına girmekte gecikmedi. Ancak 1327'de adanın yerleşim tarihi bakımından önemli bir olay cereyan etti. İmparator Kantakuzenos'un yazdığı *Tarih*'inde belirttiği üzere, II. Andronikos Trakya'da bulunan ve paralı asker olarak hizmet veren 2000 kişilik Kuman Türkünün aileleriyle birlikte Limni, Taşoz ve Midilli'ye yerleştirilmesini emretmişti. Kumanlar'dan birkaç yüz aile Limni'ye gitti⁹. Adanın toponimisinde Kumanlara ait izlerin varlığı tesbit edilmiştir¹⁰. Bunun yanı sıra Slavca yer adlarının mevcudiyeti de yine adanın sakinlerinin menşeleri açısından dikkat çekicidir. Kuman guruplarının bir bölümünün ada halkıyla karıştığı açıktır. Böylece adada daha Osmanlı hâkimiyeti öncesinde, ilk Türk sakinler -asimile olmuş bulunsalar da- ortaya çıkmış oluyordu.

Osmanlı Türklerinin adaya yönelik ilgileri ise XV. asrın ilk çeyreğinden itibaren artmaya başladı. Daha önce 1390-91 dolayında Yıldırım Bayezid içinde Limni'nin de bulunduğu bazı adalara, Batı Anadolu'dan yıllık olarak gönderilen buğdayın naklini engellemiştir¹¹. Fetret dönemi sonrasında kardeşi Çelebi Mehmed'e karşı taht iddiasıyla ortaya çıkan ve Bizans'a sığınan Mustafa Çelebi

⁸ P. Topping, "Latins on Lemnos", s. 217-220.

⁹ P. Topping, "Latins on Lemnos", s. 221.

¹⁰ J. Heldon, "Limnos Monastic Holdings and the Byzantine State: ca. 1261-1453", *Continuity and Change*, s. 178.

¹¹ Dukas, *Tarih: Anadolu ve Rumeli, 1326-1462*, trc. B. Umar, İstanbul 2008, s. 40.

(Düzme Mustafa), onlar tarafından 1421'e kadar Limni'de tutulmuştu¹². 1441-1442'de ise Osmanlı filosu adaya akında bulundu. Adanın önemli kalelerinden Kotzinos 60 gemiden oluşan Osmanlı filosunca kuşatma altına alındı¹³. Osmanlıların İstanbul kuşatmaları, Limni'ye önemli bir stratejik merkez olma özelliği kazandırdı. Daha Yıldırım Bayezid'in İstanbul'u abluka altına aldığı dönemde (1394-1402), Limni adası Bizanslılar ile Latinler arasında pazarlık konusu olmuş, stratejik gerekçelerle ön plana çıkmıştı¹⁴. Eğer imparator II. Manuel kaçarsa, kendilerine satılması düşünülen Limni adası Venedikliiler tarafından ona üs olarak verilecekti. Daha sonra 1453'teki İstanbul kuşatması sırasında 700 adamıyla Bizanslılara yardıma giden ve savaşlarda önemli rol oynayan Cenevizli kaptan Giustiniani'ye Bizans imparatoru tarafından şayet başarılı olur, kuşatma kaldırılırsa, Limni adasının verileceği vaadinde bulunmuştu¹⁵.

İstanbul'un fethinin ardından Limni adası kademeli bir şekilde Osmanlı idaresi altına alındı. Önce İmrozlu Kritobulos'un çabalarıyla Taşoz adasıyla birlikte haraç ödemek şartıyla Midilli'deki Cenevizli Gattilusio ailesine bırakıldı. 1455'te Limni için Osmanlılara 2325 altın haraç olarak yollandı¹⁶. Bu durum ada üzerindeki hâkimiyet hakkının Osmanlılara ait olduğunun bir göstergesiydi. Osmanlı kaynaklarına göre 860 / 1456 yılında Enez'i alan Osmanlı filosu, Taşoz'un ardından Limni'ye çıkarma yapmış ve burayı fiilen ele geçirmişti¹⁷. Bizans kaynaklarından Dukas ise, Limni halkının orada idareci olarak bulunan Nikolas Gattilusio'yu istemediğini, padişaha haber gönderip adanın doğrudan İstanbul'dan yollanacak bir idareci tarafından yönetilmesi talebinde bulunduğunu, bunun üzerine idareci olarak Hamza Bey'in adaya yollandığını belirtir. Ayrıca Palaiokastron'a kapanmış bulunan Nikola'yı almak için gelen Midilli hâkimine ait kuvvetlerle Limnili 500 süvari arasında sahilde

¹² Dukas, *Tarih*, s. 107, 109, 120; D. M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları, 1261-1453*, trc. B. Umar, İstanbul 1999, s. 356.

¹³ Frances'den naklen bkz.P. Topping, "Latins on Lemnos", s. 222.

¹⁴ D. M. Nicol, *Bizans ve Venedik*, trc. G. Ç. Güven, İstanbul 2000, s. 318.

¹⁵ Dukas, *Tarih*, s. 235.

¹⁶ Kritobulos, *İstanbul'un Fethi*, haz. M. Gökman, İstanbul 1967, s. 167-170. Bu parayı Edirne'ye tarihçi Dukas getirmişti (*Tarih*, s. 291).

¹⁷ XV. asır Osmanlı kaynaklarından yalnızca Aşıkpaşazâde, Enez ve Taşoz'dan sonra Limni adasının ele geçirildiğini yazar (*Atsız neşri*, s.195). Tursun Bey, Neşri, Karamani Mehmed Paşa, Enveri gibi dönemin kroniklerinde bu adanın alınışı hakkında bilgi yoktur.

çarpışma olduğunu, Nikola'nın zorlukla Midilli'ye dönebildiğini, bundan beş gün sonra da Kaptanıderya İsmail Bey'in adaya gelip Hamza Bey'i idareci olarak adada bıraktığını yazar (Mayıs 1456)¹⁸. Bu durum adanın doğrudan doğruya Osmanlı merkezi idaresinin bir parçası haline getirildiğini gösterir. Osmanlı idaresinin kesin olarak yerleştiği tarih için ise 1479'u beklemek gerekecektir.

Hamza Bey'in idareciliği uzun sürmedi, bir yıl sonra 1457'de ada Papalık donanması tarafından işgal edildi¹⁹. Ada muhafızı Murad ve 100 yeniçeri esir alındı. Papalık kuvvetleri üç yıl kadar burada kaldı. İmrozlu tarihçi Kritobulos kendi çabalarıyla adadaki İtalyan kuvvetlerinin buradan ayrıldığını ve ada halkının yeniden padişaha itaat ettiğini, adanın merkezi olan Myrinoupolis (Palaiokastron) muhafızının direndiğini, ancak sonunda onu da ikna ettiğini ve buranın despot Demetrius'a bırakılmasını sağladığını yazar (1459 kışı)²⁰. Böylece ada, yıllık 3000 altın haraç ödemesi şartıyla, II. Mehmed'in Mora seferi sonunda buradan çıkarılmış olan Demetrius Palaeologos'a (Mora'daki Mistra bölgesi hâkimi, Osmanlı vassalı) bırakıldı (1460). Demetrius 1467'ye kadar Osmanlı vassalı olarak kaldı, sonra çekilerek Edirne'deki manastıra kapandı²¹. Bu arada Osmanlı-Venedik mücadelesi başladığı sırada, aslen Rumlaşmış bir Arnavut olan korsan Comino adada üslenmiş ve buranın ana merkezi, bir bakıma kilidi mesabesinde bulunan Palaiokastron'u kendisine merkez yapmıştı (1463)²². Aynı yıl Limni Venedikliler tarafından işgal edildi. Venedikliler Comino ailesine bazı haklar vererek adanın merkezini ele geçirmişler ve onu Kondea köyüne gönderip yıllık 150 duka maaşa bağlamışlardı. Ada 1479'a kadar onların idaresi altında kaldı. Ancak bu hâkimiyet adanın tamamını kapsamıyordu. Nitekim 1468, 1470 ve 1477'lerdeki Osmanlı hücumları etkili olmuş, adanın bazı noktalarında Osmanlı idaresi kurulmuştu. Mesela 1470-71'de Türkler Kotzinos ve birçok köyü ele geçirmişlerdi. 1472'de Venedik kaptanı general Pietro Mocenigo (daha sonra Venedik doçu) adaya geldiğinde Kotzinos kalesinin yerle bir edilmiş olduğunu, Palaiokastron'un da duvar ve

¹⁸ *Tarih*, s. 298-299.

¹⁹ Dukas, *Tarih*, s. 300.

²⁰ *İstanbul'un Fethi*, s. 167-170.

²¹ Topping, "Latins on Lemnos", s. 227. Despot Demetrius, son Bizans imparatorunun kardeşiydi.

²² Topping, "Latins on Lemnos", s. 227-228.

kulelerinin yıkılmış bulunduğunu gördü. Bu şiddetli bir deprem sonucu olmuştu. Mocinego, Palaiokastron'u dikkatli bir şekilde tamir ettirdi²³.

1477'deki Türk akımlarının da etkili olduğu adanın bazı kısımlarının tekrar ele geçirildiği anlaşılmaktadır. Nitekim Osmanlı-Venedik anlaşmasında (Ocak 1479) adanın Osmanlılara aidiyeti kabul edildiğinde, Limni'nin Osmanlı idaresi altında bulunduğuna dair ipucu vardır. Adanın ilk tahririne ait defterde yer alan kanunnamesinde 15 Receb 882 (23 Ekim 1477) tarihinin görülmesi bu hususta belirleyici bir işaret olsa gerektir²⁴. Adanın doğrudan Osmanlı merkezi idaresi altında bulunduğunu gösteren nüfus ve arazi sayımlarını ihtiva eden tahrir defterinin hazırlanış tarihi ise Rebiülevvel 895/ Şubat 1490'dır. Adaya ait kanunnameye iliştirilen tarih ile tahririn bitirildiği tarih arasındaki fark üzerinde düşünülmesi gereken önemli bir problemi ortaya koyar. Hatta burada daha öncesine ait düzenlemelere yönelik atıflar bulunmaktadır²⁵. Bu durumda adaya ilgili vergi mevzuatının ele geçirilmesinden hemen sonra belirlenmiş olduğu gerçeği ortaya çıkar. Yeni tahririn yapılıp tamamlandığı 1490'a kadar geçen 13 yıllık bir süre zarfında bu mevzuat uygulanmış gözükmektedir.

3) Osmanlı İdaresi ve Sivil İskân

Limni'nin kat'i şekilde Osmanlı idaresine girmesinden sonra adanın Hıristiyan halkının yerinde bırakıldığı hatta uzun süre buraya herhangi bir iskân hareketinde bulunulmadığı dikkati çeker. Bu durumun daha önceden Osmanlı hâkimiyetini kendiliğinden kabul eden adalıkların hukukuna riayetten kaynaklanmış olduğu kesindir. Daha 1477-1478'de yukarıda bahsi geçen kanunname metninin geçerli oluşu da buna önemli bir işarettir. Ada 1479'da anlaşma şartlarıyla nihai olarak Osmanlılara bırakıldığında, zaten Osmanlı etkisi

²³ Topping, "Latins on Lemnos", s. 229-230.

²⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BA), *Tahrir Defteri* (=TD), nr. 25, s. 1'deki kanunname metni H. Lowry tarafından neşr ve tercüme olunmuştur (*Fifteenth Century Ottoman Realities*, s. 183).

²⁵ Kanunname metninin altında bir not şeklinde aynı kaligrafi ile düşülen kayıta, daha önce ispençe için 3'er akçe alınırken bunun 10'ar akçeye yükseltildiği belirtilir. Halbuki yukarıdaki ana metinde bu vergi baremi üç kısma bölünmüş, durumu iyi olanlardan 25, orta hallilerden 20, fakirlerden 15 akçe olarak belirlenmiştir. Bu durum 1490 tahririne kadar Limni adasının üç önemli vergi aşaması geçirdiğinin delilidir. Osmanlı idaresinin yerleşme sürecini de belirler.

ve idaresi burada sürüyordu. 1489 yılında gerçekleştirilen ve ilgili defteri 1490 yılında hazırlanmış olan Osmanlı tahririne ait kayıtlar, adanın Osmanlı idaresi altındaki ilk vaziyetini yansıtmaları açısından oldukça önemlidir. Burada muhafaza hizmetindeki Türk askerlerinden müteşekkil küçük bir askeri birlik dışında sivil Türk iskânı mevcut değildi. Hatta adadaki bekleme ve gözetleme hizmetleri için yerli Hıristiyan halkın bir bölümü istihdam edilmişti (261 kişi) ve bu hizmetleri karşılığı kendilerinden bazı vergiler alınmıyordu. Bunların bazıları daha önce Venedikliler tarafından adaya getirilip yerleştirilmiş olan askeri guruplara dayanıyordu. Zaten ilgili defterdeki şahıs adlarından hareketle adadaki Hıristiyan halkın çeşitli etnik ve coğrafi guruplardan oluştuğu tesbit edilebilmektedir. İtalyan, Arnavut, Slav adları yanında Rus (Rutenia), Selanik, Boğdan, Midilli, Eğriboz, İmroz, Sakız, Mora, Bosna, Kefe, Bulgar, Kalimnos, İşkiros, Anadolu gibi yerlerle, daha doğrusu nisbelerle anılanlara, ayrıca Çingenerlerin de varlığına rastlanmaktadır. Bu etnik kompozisyona sivil Türklerin katılımı için XVI. asrı beklemek gerekecektir.

Adanın ilk tahririnde Türk askeri birliğinin Limni'nin merkezi olan Palaiokastron'da yerleşmiş olduğu dikkati çeker. Adanın ilk Osmanlı idarecisi aslında Palaeologlara mensup olan Hüseyin Bey idi²⁶. Ancak kendisi sancakbeyi değil oradaki Osmanlı tımarlı muhafaza kıtasının başında bulunan ve adayı idare eden zaim veya subaşı konumunda idi. Zira Limni adası Gelibolu sancağına bağlı bir statüdeydi, buraya Bozbaba ve Semadirek adaları da bağlı bulunuyordu²⁷. Palaiokastron kalesinin dizdarı ise İlyas Bey olup ayrıca kale kethudası Mustafa, topçusu Yusuf, imamı da Ahmed idi. Bunlar dışında 15 tımarlı kale muhafızı vardı. Burada hukuki işler için bir kadı bulunduğuna dair defterde kayda rastlanmaz. Az sonra kaza statüsü kazanınca derhal bir kadı yollandı. Adada yaşayan tek sivil Müslüman ise bir muhtedi olup Palaiokastron'un Mavrohorı mahallesinde oturan İmrozlu Mahmud idi²⁸. Bu tarihte adada dört mahalleden ibaret merkez Palaiokastron (Osmanlı yazılışı Palukasrı) dışında Kasri (Kastron, Kotzinos) kalesi de mevcuttu. Bu

²⁶ H. Lowry, *Fifteenth Century Otoman Realities*, s. 16.

²⁷ 919-920/1513-1514 yıllarına ait kayıtlarda Limni, Gelibolu sancağının bir nahiyesi olarak geçer (BA, *Maliyeden Müdevver Defterler* (=MAD), nr. 7, vr. 311a, 312b, 313a). Bozbaba ve Semadirek de Limni zaiminin has gelirleri arasında yer alıyordu (BA, TD, nr. 25, s. 62).

²⁸ BA, TD, nr. 25, s. 5; H. Lowry, s. 190.

sonucusunda sadece Hıristiyan muhafızlar görevliydi. 1470'lere ait Venedik sayımında adanın kabaca 6000 olarak tesbit edilen nüfusu²⁹, ilk Osmanlı tahririnde yaklaşık 3000-3500 olarak hesaplanmaktadır. Bunda 1479'daki anlaşma şartları gereği Venedikliler ve bir kısım sivil halkın adadan ayrılması etkili olmuştur denilebilir.

XVI. yüzyıla ait tahrirler, Limni adasında esaslı ölçüde bir demografik gelişmenin varlığına işaret ederler. Ayrıca mevcut kasabaların daha da gelişip köy sayısının arttığı gözlemlenmektedir. 925/1519 yılına ait deftere³⁰ göre adanın toplam nüfusu 850 haneye (yani yaklaşık 4500-5000 kişi) ulaşmıştır. Bu tarihte Türk askeri birliğinin sayısında da artış görülmektedir. Bunların sayısı 53'e yükselmiştir. Söz konusu artışta, II. Bayezid döneminde Midilli'ye yönelik hıristiyan müttefik donanmasının saldırısının (1501) etkili olduğu düşünülebilir. Muhafızlar yine merkez kasabada oturuyorlardı. Bunun dışında muhtedi olarak kayıtlı üç müslümanın adı daha kaydedilmişti. Bu üç kişiden Mustafa b. Abdullah Livadokhori, Hızır b. Abdullah Varoş ve Mehmed b. Abdullah ise Ziroadis köylerinde yaşamaktaydı³¹. Ayrıca burada bir kadı da görev yapıyordu³². Asker temelinde oluşan Müslüman yaşayış tarzının merkez kasabanın fiziki yapısında bazı değişikliklere yol açtığı, cami, hamam vb. gibi yapıların teşekkül ettiği belirtilmelidir³³. Merkezde biriken bu nüfus zamanla adaya yönelen Türk göçlerinin cazibe alanını oluşturmuş olmalıdır. Nitekim XVI. yüzyılın ikinci yarısına doğru bir taraftan ada nüfusunda artış olurken diğer taraftan sivil Türk nüfus varlığının yavaş yavaş belirdiği dikkati çeker. Bu arada Çingenelerin de adada mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Bu verilerin yer

²⁹ G. Rizzardo, *La Presa di Negroponte*, s. 24; Topping, "Latins on Lemnos", s. 234.

³⁰ Adanın Gelibolu sancağı içinde yer aldığı bu sayımı BA, TD, nr. 75'de bulunur. Bundan önceki 1490 sayımı ile ilgili defter ise müstakil olarak hazırlanmıştır.

³¹ BA, TD, nr. 75, s. 144, 147, 191; Keza bkz. H. Lowry, "The Island of Limnos", s. 257. Limni piskoposunun 1500'de yazdığı bir mektupta önde gelenler içerisinde üçünün Müslüman olduğunu belirtmesi ilginçtir. Bunlar Suleymaneis Agalianos, Musas ve Anasofu'dur (H. Lowry, s. 247-248).

³² Bunun adı Ruhullah idi (BA, TD, nr. 75, s. 195-196).

³³ 1519'da kalede bir cami olduğu ve Ahmed adlı timar sahibinin burada imamlık ve hatiblik yaptığı anlaşılmaktadır. Bu cami kaledeki askeri görevlilerin ihtiyacını karşılıyordu. Bunun Cuma namazı kılabilecek vasıfta olduğu da açıktır. (BA, TD, nr. 75, s. 164: "Ahmed Fakih, Palukasri'de vâkı olan câmi'de hatib ve imamdır")

aldığı 964/1557 ve 975/1567-68 yılı tahrir kayıtlarına³⁴ göre adanın genel nüfusu 2000 haneyi (10.000 kişi) bulmuştu.

1557'de 13 hane Türk, 10 hane Müslüman Çingene olmak üzere 23 haneden oluşan sivil Müslüman nüfus, 1567-68 tahririnde 13'ü çingene, 66 haneye ulaşmıştı. Gerek bu tahrirlerde gerekse bunu izleyen III. Mehmed döneminde yapılan sayımda, merkez kasabada sivil Müslüman nüfus kaydedilmemişti. Halbuki bu tahrirde köylere ait kısımda çiftlik tasarruf eden bazı Müslümanların kasabada ikamet etmekte olduklarına dair işaretler vardır. Bu durum tamamen tahrir sisteminin malî mantığının bir sonucudur. XVI. asrın sonlarına doğru (1591-1601) adadaki Türk sivil nüfus 49 hane olup çingene nüfusu kaydedilmemişti. Şu halde XVI. asır boyunca Türk sivil iskânında 1557'ye kadar yavaş, ancak bu tarihten sonra hızlı bir hareketlilik vuku bulmuştur denilebilir. Nüfus seyrinin köylere doğru olan yayılımı da son derece dikkat çekicidir. XVI. yüzyıl boyunca adanın 27 yerleşme biriminde bir şekilde Müslüman yerleşmesi ortaya çıkmıştır. Sivil nüfusun en yoğun bulunduğu köyler, Mondros, Lihne, Seline, Kondoya'dır. 1557'de yerleşme yeri Lefkos, Lihne, Kandopol ve Poryo köylerinden ibaret iken 1567-68'de yerleşilen köy sayısı 21'e yükselmiştir. 1591'e doğru ise köy sayısı 15'e inmiştir³⁵. XVI. yüzyılın sonlarından itibaren de Türk sivil nüfusun merkez kasabaya doğru bir yönelişinin olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim hem bunlar hem de askerlerin ibadeti için Palaiokastron kalesinin altında varoş kısmında bulunan Mustafa Reis mescidi cami haline dönüştürülmüştür.

Limni'nin XVI. asrın ikinci yarısından itibaren oluştuğu anlaşılan Türk sivil nüfusunun nasıl bir terkihi bulunduğu konusu önemlidir. Bu nüfus acaba ihtidalarla mı yoksa Anadolu'dan müteveccih göçlerle mi teşekkül etmiştir? Bu soruların cevapları özellikle 1557'den sonraki iki tahririn sonuçlarını ihtiva eden defterlerdeki şahıs adlarının tetkikinden kısmen de olsa aydınlatılabilir. Ekteki tabloda XVI. asır boyunca yapılan dört tahrirde kayıtlı Müslüman sivil nüfusun hangi köylerde yerleştiği ve adları tek tek listelenmiştir. Buradan anlaşılacağı üzere, öncelikle ihtidaları çağrıştıran ve genellikle din değiştirenlerin baba adı

³⁴ BA, TD, nr. 307, s. 3-88 ve BA, TD, nr. 490, s. 92-160.

³⁵ Tapu-Kadastro Arşivi, TD, nr. 141, vr. 28a-64b. Keza aynı defterin iki kopyası BA, TD, nr. 702 ve 704'te bulunur. Bu tahririn başlaması ile ilgili emir 1591 tarihini taşır. Defterin kopyalarının hazırlanışı ise 1601'de olmuştur.

olarak tercih ettikleri bilinen “Abdullah” nisbeli şahıslar genel sayı içinde fazla bir yer tutmamaktadır. 1557’de ismi kaydedilenler arasında yalnızca bir kişinin baba adı Abdullah’tır. Halbuki yukarıda da temas edildiği gibi 1519 tahririnde yer alan üç Müslüman hane sahibinin üçü de muhtedi idi. Aradan geçen otuz yılı aşkın bir sürede bu şahıslar ortadan kaybolmuşlardır ve buldukları köylerde iskan sürekliliği sağlayamamışlardır. 1557’de adı kesinlikle belirlenen ve Kandopol’da ikamet eden tek muhtedi Ali b. Abdullah’a da daha sonraki kayıtlarda rastlanmaz. Bundan on yıl sonra 1567-68 tahririnde ise “Abdullah oğlu” olarak kayıtlı olanlar 53 hane içinde 14’dür. Diğer Müslüman hane sahiplerinden üçü ise geldikleri yerlere göre tanımlanmışlardır. Bunlardan ilki Anadolu’lu, ikincisi Karadenizli ve sonuncusu da Karaburunlu idi. Diğer şahıslar için herhangi bir belirleyici sıfat yoktur. Yalnız Musa adlı biri Reis sıfatıyla kaydedilmiştir. Bu tesbitler her şeyden önce Türk nüfus terakümü için 1557-1567 yıllarının önemine açık şekilde işaret eder. Aradan geçen on yıllık sürede ihtida ettikleri varsayılan 14 şahsa karşılık göç olgusunu hatıra getiren en az 30 kişinin söz konusu tarih aralığında adaya geldikleri ileri sürülebilir.

1567-68’de Abdullah oğlu olarak kaydedilen kişilerin bir sonraki tahrir kayıtlarındaki durumuna bakacak olursak, bazı ilginç verilere ulaşabiliriz. Nitekim Bogime köyünde oturan Memi, Kamine’de bulunan diğer bir Memi ve Ahmed, Kamaris’ten Mehmed, İstirati’deki Alagöz ve Hızır, Kondoya’dan Mustafa, Ramazan ve Yusuf, Loyniçe’den Mustafa adlı muhtedilerin bir sonraki sayımda adları yoktur. Bunların ölmüş oldukları için deftere kaydedilmedikleri hatıra gelen ilk makul sebep olarak düşünülebilir. Bununla birlikte oğulları veya akrabalık bağı bulunanlara da bu son tahrirde rastlanmaması bir başka suali daha akla getirir. Acaba ihtida edenlerin Müslüman oluş keyfiyeti, ailelerini kapsamamakta mıdır? Bu konuda kesin bir şey söylemek mümkün olmamakla birlikte ihtida olayının mali bazı kolaylıklar edinme endişesiyle gerçekleşmiş olabileceği ihtimali yüksektir. 14 kişi içinde bu 10’nun dışında kalanların ise bir şekilde müteakip tahrir kayıtlarında yerlerini aldıkları tespit edilmektedir. Seline köyündeki şahıslar, bir sonraki tahrirde mevcut bulunmadıkları için yeni sayıma aynen kaydedildiklerinden buradaki Yusuf b. Abdullah’ı hesaba katmazsak, Mondros köyünden Abdullah oğlu Rüstem’in bir sonraki tahrirde Yahya ve Muzaffer adlı iki oğlunun; Kondoya’dan Bali b. Abdullah’ın hem kendisinin hem de iki oğlunun; Lihne’den Ali’nin bir oğlunun yaklaşık otuz yıl sonraki

tahrirde adlarının bulunduğu anlaşılmaktadır. Şu halde 14 muhtediden yalnızca üçünün iskân sürekliliği söz konusu olmuştur denilebilir. XVI. yüzyılın son tahririnde ise Abdullah oğlu kayıtlı olanların sayısı, önceki tahrirden aynen kaydedildiği belirtilen Yusuf b. Abdullah hariç tutulursa, altıdır. Bunlardan üçü, daha önce Müslüman nüfusun bulunmadığı Kalyop köyündendir. Burada Mehmed b. Abdullah oğlu Durmuş ile kaydedilmiştir ki, bu söz konusu muhtediler içinde bir ilktir. Keza iki kişi de daha önce yine iki muhtedinin bulunduğu İstirati köyünde ortaya çıkmaktadır. Bu sonuncu köyde 1567'de adlarına rastlanan Alagöz ve Hızır'ın yerini Mustafa ve Hüseyin almış gözükmektedir.

Bunların dışındaki Türk nüfusun ise göçler sonucu adada oluşmaya başladığı söylenebilir. Yeni göçmenlerin nüfus sürekliliğinin durumu hakkında da bazı tespitler yapmak mümkündür. Özellikle 1557 ve 1567 verileri temelinde ekteki liste incelenecek olursa, Lefkos köyünden Kurdoğlu Mustafa dışında ikisi bunun oğlu diğer dört kişi sonraki defterlerde mevcut değildir. Mustafa ise 1591'den sonra da hâlâ hayattadır, muhtemelen iki oğlunu da kaybetmiştir. Lihne'de de Ali v. Kasım ile Şaban v. Kara Memi adlı şahıslar 1567-68'de kaydedilmemiştir. Benzer şekilde Yegoni, Palokasro'da kayıtlı Türkler de bir sonraki tahrirde yoktur. Bu durumda toplam 13 müslüman nüfustan Kurdoğlu Mustafa hariç adada sürekli ikamet edenler bulunmamaktadır. Bunun sebebi yeni göçmenlerin tipik yerleşme kararsızlığı olmalıdır. Zira aradan geçen on yıllık sürede nüfusta artış olduğu halde bu zikredilenlerin kayıt dışı kalmış olması, eğer bir felaket söz konusu değilse, başka türlü izahtan vareste gözükmektedir. Bir başka deyişle 1567-68'deki Türk nüfus tamamen yenilenmiş bir özellik gösterir. Yeni gelen göçmenler hemen hemen adadaki birçok köye dağılmış durumdadır. Üstelik bu yerleşme 1591'den sonraki tahrir verilerinin gösterdiği üzere daha fazla kararlılık ve süreklilik de arzeder. İpsilos'tan Hızır Bali'ni adı otuz yıl sonra bir toprak parçasının ismine dönüşmüştür. Muhtemelen bu şahıs artık hayatta değildir ve yeri bir başkası tarafından ekilmektedir. Pilaya'daki Anadolu Turgut da, 1591'de tahrir işlemi başladığında artık hayatta değildir ve yerini oğlu Ahmed almıştır. Krinifde adlı köyde Mehmed Hoca otuz yıl sonra da hayattadır. Onun hoca unvanı muhtemelen Müslüman çocuklarının eğitimiyle ilgilidir. Ancak tüccarların da aynı lakabla anılabildiklerini gözden uzak tutmamak gerekir. Kuruni'deki

Mustafa v. Ömer ile Ömer v. Mustafa, sonraki kayıttta oğullarıyla temsil edilmektedir. Yani bu aileler iskân sürekliliği göstermişlerdir. Gomonos ve Seline'deki Türk ailelerin bir sonraki tahrirde aynen kaydedilmiş olmaları, defterde onların sayım sırasında mevcut bulunmadıkları notuyla belirtilmiştir ki, bu durum onların bölgeden alınan duyumlara göre kayda geçirilmiş olduklarına delalet eder. Eğer tamamıyla köyü terk etmiş veya ölmüş olsalardı, muhtemelen kayıt tekrar edilmezdi. Her iki köyde de verimli ve geniş toprak parçalarının mevcudiyeti, vergi meselesinden dolayı bir "maksatlı gözden kayboluşu" düşündürmektedir. Kaspaka'da Ramazan v. Murad'ın kendisi değil ama oğlu son tahrirde sayılmıştır. Lihne'de Şaban ve Şir Ali oğullarıyla beraber 1591'de mevcuttur. Lihne köyünde 1567-68 tahririndeki üç aile 1591'de çoğalarak varlıklarını korumuşlardır. Mondros'ta 1567-68'de kayıtlı 11 kişiden sonraki tahrirde yalnızca iki aile intikal edebilmiştir. Bunlardan biri daha önce zikrettiğimiz Rüstem adlı muhtedi iken diğeri denizcilikle uğraştığı anlaşılan Memi Reis ailesidir. 1591'de Memi Reis'in iki oğlu kayıtlı bulunmaktadır. Kondoya'da 1567-68'de muhtedi olmadığı anlaşılan Ali v. Hamza ile Karaburunlu Mehmed, nüfus sürekliliği sağlayamamışlardır. Aynı durum Palyaportarya'dan Ömer ve Varoş'tan Musa Reis için de geçerlidir. Buna karşılık bu son köyden Kasım'ın ailesi 1591'de de iki aile halinde (iki oğluyla temsil edilen) sürmektedir.

Kısaca bütün bu sonuçlar 1567-68'de göçlerle oluşan Türk nüfusun otuz yıl sonraki tahrirde önemli bir kısmının iskân devamlılığı sağladığını açık şekilde gösterir (tahminen 16 aile). Üstelik 1591'de yapılması emredilen tahririn kayıtlarını ihtiva eden defterden yeni göçmen Türk ailelerin adaya gelmeyi az da olsa sürdürdükleri belirlenebilir. Muhtedi oldukları varsayılan şahıslar dışında toplam 6 kişinin bu tahrirde adına ilk defa rastlanır. Bu durumda adanın demografik yapısında önemli bir değişimin 1557-1567 tarihleri arasında yaşandığı ve bu zaman diliminin Türk nüfusunun terakümü bakımından adeta bir dönüm noktası olduğu ifade edilebilir. Buradaki önemli bir problem, söz konusu göçlerin kendiliğinden mi yoksa resmî bir yönlendirmeyle mi olduğu noktasında kendini gösterir. Bu konuda kesin bir bilgi bulunmama ile birlikte adadaki Türk muhafızların belirli bir payı olabileceği ve gerekli istihbaratı sağlamış bulunabilecekleri düşünülebilir. Adanın verimliliğinin de bu göçlerdeki etkisi büyük olmalıdır.

Limni'deki Türk nüfus için belirleyici olan bir başka husus 1006/1598'de varoшта pazar kurulma izni alınmasıyla bağlantılıdır. Palaiokastron'da oturan Hacı Recep hükümet merkezine başvurarak adada 50'den fazla köy olduğunu, ancak hafta pazarı kurulacak bir yer bulunmadığını, dolayısıyla böyle bir pazarın ikamesine şiddetle ihtiyaç duyulduğunu bildirdi. Onun teklifi bu iş için kale varoşunda pazar kurulmasına izin verilmesi idi. Çünkü burada hem Müslüman nüfus vardı, hem de Mustafa Reis mescidi genişletilerek Cuma namazı kılınabilir bir cami haline getirilmişti. Böylece adadaki Türkler burada toplanarak bir taraftan dini vecibelerini yerine getirebilecekler, bir taraftan da aynı gün alış veriş yapılabileceklerdi. Buradan devlet için alınacak gümrük vergisinin üç yıl için 12.000 akçaya ulaşacağı tahmin ediliyordu. Bu teklifi yapan Hacı Recep pazar vergisini toplama işinin kendisine havale edilmesi halinde bu parayı devlete kazandıracağını bildiriyordu³⁶. Muhtemelen bu pazar kurulma teklifi kabul edilmiş ve merkez kasabada bütün adaya hitap edebilen bir hafta pazarı kurulmuştur. Müslüman nüfusun bu pazarı besleyecek tarım ürünlerini elde edebileceği geniş toprakları bulunduğu tahrir verilerinden anlaşılmaktadır. Nitekim XVI. yüzyılda nüfus artışına paralel olarak ekilebilir toprak miktarının fazlaştığı görülmektedir. 1557'de 11 hane sahibinin yedisinde tam çiftlik bulunmaktaydı. Bu sayı 1567-68'de sekizi tam, on ikisi yarım (nim çift) olmak üzere toplam 14'e yükselmisti. Buna ek olarak üç de müstakil çiftlik mevcuttu. 1591'e doğru bu rakamların aynı kaldığı anlaşılmaktadır. Ayrıca bennak kayıtlı olanların (1567-66'de 26 kişi, 1591-1601'de 20 kişi) da ellerinde küçük çaplı toprak parçaları bulunduğu hesaba katılırsa 1567-68'den itibaren işlenen toprak miktarının en az 1000 dönüme yaklaştığı söylenebilir.

Limni'deki Türk nüfusun durumu hakkında XVII. yüzyıla ait bilgiler ne yazık ki yok gibidir. Ancak bu dönemde adanın bazı önemli idari değişiklikler geçirdiği, bir sürgün yeri olarak daha da kozmopolitleştiği dikkati çekmektedir. Ayrıca zaman zaman karşı karşıya kaldığı dış tehditler Türk nüfusunu etkilemiş olmalıdır. Gelişen siyasi olaylar stratejik konumu itibarıyla Limni'ye özel bir önem kazandırmıştır. Nitekim bu asırda Limni adasının Boğazlar'ın kontrolü açısından ehemmiyetinin arttığı, buradaki asker sayısının artırıldığı bilinmektedir³⁷. Ayrıca Rebiülahir 1022/ Haziran 1613'te burası müstakil bir

³⁶ BA, MAD, nr. 5582.

³⁷ Sadece Palaiokastron'da XVII. asır başlarında 68 muhafız bulunuyordu (BA, MAD, nr. 7186).

sancak haline getirilmiştir³⁸. Böylece Palaiokastron aynı zamanda sancak beyinin oturduğu merkez haline gelmiştir. Bu dönemde söz konusu gelişmeler sebebiyle Türk nüfus varlığının dışarıdan göçlerle desteklenmiş olma ihtimali büyüktür. Nitekim Anadolu'da baş gösteren Celali isyanları sebebiyle halkın bir bölümünün adalara kaçtığı, hatta bazı Yörük cemaatlerin dahi yakın adalara geçip burada yerleştikleri bilinmektedir³⁹. Öte yandan ada özellikle XVII. yüzyıldan itibaren memurlar ve ulema için sürgün mahalli oldu. Pek çok önde gelen kişi cezalarını çekmek üzere Palaiokastron kalesine gönderildi. Bu durum adada Türk sivil nüfusun sosyal yapısı üzerinde etkili rol oynamış olmalıdır. Hatta XIX. asır başlarında adayı gördüğü anlaşılan Haşim Efendi buraya sürgüne yollanan ve orada 1694'te vefat eden meşhur mutasavvıf Niyazi-i Mısri dolayısıyla, buraya pek çok ziyaretçi geldiğini, hatta onun ziyareti vesilesi olmasa buranın ancak uzaktan görülebilecek bir ada olduğunu söyler⁴⁰.

Osmanlı-Venedik savaşları sırasında ada 1656 Temmuzunda Venedikliler tarafından işgal edilince Palaiokastron'da toplanmış olan sivil Türk nüfus buradan çıkarılıp sahillere getirildi⁴¹. Bunların bir bölümünün adayı terk ettiği açıktır. Ancak bir yıl sonra ada yeniden Osmanlıların eline geçince (1657 Kasım) bu defa anlaşma yoluyla teslim olan Venediklilerin adadan ayrılmasına izin verildi. Yine kalede bulunan ve yerli halk oldukları tahmin edilen 400'den fazla kişinin yerlerinde kalmaları uygun karşılandı⁴². Ardından kale surları süratle tamir edildi, ayrıca istila sırasında yakılan Mustafa Reis veya Kethuda camii de esaslı şekilde yenilendi. Muhtemelen bundan sonra adaya yönelik bir

³⁸ BA, *Kamil Kepeci* (=KK), nr. 71, s. 476.

³⁹ İstanköy örneği için bkz. F. Emecen, "İstanköy", *DİA*, XXIII, s. 310; Maraş, Sivas, Erzurum eyaletlerinden gelip Sakız, Midilli gibi adalara yerleşenler hakkında bir hüküm: İbrahim Gökçen, *Saruhanda Yörük ve Türkmenler*, İstanbul 1946, s. 81.

⁴⁰ *Mecmu'a*, TSMK, Hazine, nr. 1564, vr. 78a. Bu vesileyle Haşim Efendi adanın kaymağının pek meşhur, bağ ve bahçelerinin muntazam olduğunu yazar.

⁴¹ Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi, *Ravzatü'l-ibrâr*, haz. N. Kaya, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, basılmamış doktora tezi, İstanbul 1990, s. 362-363. Bu bilgiyi verirken yazar, ayrıca çevresi 120 mil olan ve ekili biçili toprağı bol bulunan adanın "tin-i mahtum" toprağıyla meşhur olduğunu, 200 sene boyunca İslam eseriyle dolu iken şimdi "kâfir" eline geçtiğini belirtir ve halkın bazı hastalıkları için ilaç olan tin madeninin de elden çıktığına hayıflanır.

⁴² Kalenin 60 gün kadar kuşatıldığı, yüksek bir tepede bulunan kalenin alınması için buraya toplar çıkarıldığı ve sonunda 6 Safer 1068/ 15 Kasım 1657'de kalenin teslim olduğu; anlaşma yoluyla Venedik askerlerinin kaleden çıktıkları, 400'den fazla kişinin "reaya" olmak kaydıyla yerlerinde bırakıldığı, kalenin hemen tamirine girişildiği belirtilir (Vecihi, *Tarih*, haz. Z. Akkaya, basılmamış doktora tezi, Ankara 1957, s. 156-160).

iskân başlatıldı, Türk nüfus desteklendi. Nitekim bu sıralarda adayı gören seyyah Randolph, Limni'nin savaştan etkilenmiş olduğunu, daha önce 50 civarında meskûn köy varken bu sayının 20'lere düştüğünü, burada bir Türk askeri garnizonunun bulunduğunu çok sayıda Türk ve Rum'un merkez kasabada yaşadığını belirtir⁴³. Dolayısıyla bu ifadeler adanın özellikle merkez kasabasının yeniden iskânının sağlandığına işaret eder.

Limni adası XVIII. asırda yıllık 501.440 akçalık bir vergi gelir birimine sahipti ve bu vergiler Limni kalesindeki muhafızların maaşlarına tahsis edilmişti. Bundan artan 70.000 akça ise İstanbul'a yollanıyordu. Bu gelirleri toplama işi 1702'de 1500 kuruş (150.000 akça) peşin para karşılığı Ali adlı birine bırakıldı. Bundan önce mukataa ada sakinlerinden Halil, daha sonra da Kara Hasan'ın üzerinde bulunuyordu⁴⁴. Anlaşılacağı üzere adadaki Türkler sadece idarî ve askerî değil aynı zamanda ekonomik bakımdan da ön plana çıkmışlardı ve etkinliklerini artırmışlardı. Limni vergi gelirleri daha sonra XIX. yüzyılda doğrudan merkeze bağlandı ve Darphane işletmesinin bir kalemi haline getirildi⁴⁵. Adanın böylece merkezle olan bağı daha da güçlendirildi.

1770'de Rus filosunun Akdeniz ve özellikle Ege adalarındaki faaliyetleri üzerine Limni'deki askeri gücün takviye edildiği ve buraya ek olarak 550 nefer yollandığı dikkati çekmektedir⁴⁶. XIX. yüzyılın başlarında 1807'de Ruslar'ın kısa bir süre için adayı işgal ettikleri ancak Cezayirli Hasan Paşa'nın askeri hareketiyle burayı boşalttıkları bilinmektedir. Yüzyılın ilk çeyreğinde Örfi Efendi, adanın nüfus toplamını 25.000, köy sayısını ise 56 olarak gösterir⁴⁷. Bu

⁴³ *Ege Takımadaları. Arşipelago*, trc. Ü. Koçer, İstanbul 1998, s. 40.

⁴⁴ Limni ahalisi avarız türü fevkalade vergilerine karşılık 1880 kile arpa vermek üzere İstabl-ı amireye "ocaklık" kayd olmuştu (1101/1690 tarihli kayıt: BA, MAD, nr. 18482, s. 164). Adanın diğer gelirleri mukataa yoluyla toplanıyordu. Bununla ilgili muhtelif kayıtlar: BA, MAD, nr. 3595, s. 83/84; MAD, nr. 2945, s. 558-559; MAD, nr. 2983, s. 77; MAD, nr. 9880, s. 330; MAD, nr. 9855, s. 68; MAD, nr. 9894, s. 37, 321; MAD, nr. 9893, s. 46-47; MAD, nr. 3878, s. 406; MAD, nr. 2960, s. 88-89.

⁴⁵ BA, MAD, nr. 10054, s. 412 (23 Cemaziyelahir 1229). Ayrıca Limni'nin tütün gümrüğü İstanbul gümrüğüne tabi idi ve adada tütün ekimi yapılıyordu (BA, MAD, nr. 10054, s. 113, 185, 239; 29 Şevval 1211).

⁴⁶ F. M. Emecen, "XV.-XVI. Yüzyıllarda Ege Adalarında Osmanlı İdari Teşkilatı", *Ege Adalarının İdari Mali ve Sosyal Yapısı*, Ankara 2003, s. 25.

⁴⁷ *Coğrafya*, vr. 50b. Burada Limni, gayet muhkem bir kaleye sahip, birçok emin limanı bulunan, toprağı ziraate uygun, buğday, arpa, börölce, darı, bakla gibi ürünlerin bol yetiştiği, susam, incir, üzüm, tütün ekimi yapıldığı, şarap ve zeytinyağı üretimi olan bir ada olarak tasvir edilir. Tin-i mahtumun hastalığına iyi geldiği inancı ise şüpheyle karşılanır.

nüfusun onda birini Türkler oluşturuyordu. 1821'deki Yunan isyanından etkilenmeyen adada halk Osmanlı devleti taraftarı olup buraya gelen asilere karşı çıkmıştı. Dönemin tarihçisi Esad Efendi Osmanlı askeri güçlerine yardımcı olan yerli ada halkından söz ederken burada eli silah tutabilen 300 civarında Türk, 13.000 dolayında da Rum ahalinin bulunduğu işaret eder⁴⁸. Bu sayıları erkek nüfus olarak alınırsa adadaki toplam Türk sayısının 1000'i biraz geçtiği ileri sürülebilir. Nitekim bundan on yıl sonra 1831 sayımlarına göre adada 5491 erkek nüfus vardı, bunun 511'i Türktü⁴⁹. Kadın ve çocuklar da hesaba katılırsa Türklerin sayılarının 2000 kişi dolayına ancak eriştiği tahmin edilebilir. Bu dönemde Türk nüfusunun büyük bir bölümünün merkez kasabada ikamet ettiği anlaşılmaktadır. Nitekim 1831 sayımının Şubat-Temmuz 1842 aralığına ait nüfus yoklamalarını ihtiva eden bir defterde, Türklerin merkez kasabadaki Cami'-i atik ve Cami'-i cedid adlı iki mahallede yoğun olarak oturdukları, taşrada ise Lera ve Kruki adlı köylerde buldukları görülür⁵⁰. Aralık 1846-Mayıs 1847 dönemine ait nüfus vukuat kayıtlarında, yine merkez kasabadaki adı geçen iki mahalle ile, taşrada Lera, Korinoz ve İstirati köylerinde Türk nüfusun varlığına işaret edilir⁵¹. Ayrıca bu sonuncu deftere göre merkezde bir de Çingene mahallesi yer almaktaydı. Türk yerleşmesi bu fiziki temelde bundan sonra da mevcudiyetini devam ettirdi. Nitekim XIX. asır boyunca bu nüfus varlığının ufak tefek oynamalarla aynı kaldığı resmi istatistiklerden çıkarılmaktadır. 1885'te 22.000 olan nüfusun 1900'ünü Türkler teşkil ediyordu⁵². 1890'ların sonuna doğru ise 27.079 kişiden 2450'si Türktü⁵³.

Limni Ekim 1912'de Yunanlılar tarafından işgale uğradı, 1915'te Çanakkale savaşları sırasında müttefik güçlerin ana üssü oldu, hatta Osmanlı devletiyle İtilaf devletleri arasındaki anlaşma bu adanın Mondros limanında imzalandı (30 Ekim 1918). Bu karışık dönem boyunca da Türkler adada yaşamayı sürdürdü. Lozan anlaşmasıyla Yunanistan'a terk edildiğinde burada 2540 Türk bulunuyordu. Bunların bir bölümü 1920'deki Milli mücadele yıllarında adadan ayrılmıştı (1636 kişi)⁵⁴. Lera adlı Türk köyünde⁵⁵ ise 165 kişi

⁴⁸ *Vakanüvis Esad Efendi Tarihi. Bahir Efendi'nin Zeyl ve İlaveleriyle 1237-1241/ 1821-1826*, haz. Z. Yılmaz, İstanbul 2000, s. 764-767.

⁴⁹ Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunun İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1943, s. 211.

⁵⁰ BA, ML. CRD, nr. 614.

⁵¹ BA, ML. CRD, nr. 1088.

⁵² *Cezayir-i Bahr-i Sefid Salnâmesi*, 1302 senesi, Rodos 1302, s. 232-243; 1311 senesi, s. 475.

⁵³ V. Cuinet, *La Turquie d'Asie*, I, Paris 1892, s. 475

⁵⁴ E. Kolodny, *La population des îles de la Grèce*, I, Aix en Provence 1974, s. 217-218.

LİMİNİ ADASI'NDA TÜRK İSKÂNININ ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİM SAFHALARI

yaşıyordu. Lozan anlaşmasıyla birlikte adada son kalan Türkler de ayrılıp Anadolu'ya geçti. Onların yerine mübadele gereği 3000 Anadolu Rum yerleştirildi. Rum muhacirlerden 556'sı eski Türk köyü Lera'ya (sonra adı Aghios Dimitrios) iskân edildi. Yine bunların bazıları Mondros bölgesindeki 20 boş köy ile Nea Koutali kıyı köyüne 100 ev inşa edilerek yerleştirildi. Palaiokastron nüfusunun %11'ini, Varoş ise %15'ini kaybetmişti⁵⁶. Bu son yıllarda Limni merkezinde Türklere ait altı cami, bir tekke, çeşitli kamu binaları mevcuttu.

Böylece Limni adasındaki küçük Türk yerleşmesi, 1480'lerde asker, 1550'lerden itibaren ise sivil nüfus olarak 1920'ye kadar yaklaşık 400 seneyi aşkın bir seyir izlemiş, adanın ekonomik ve sosyal hayatında belirleyici bir rol oynadıktan sonra, tamamıyla silinmiştir. Onlardan geriye herhangi bir iz bırakılmamıştır.

⁵⁵ Lera köyü 1490'da ikisi Kalimnos adasından gelme dört hanelik nüfusa sahipti (BA, TD, nr. 25, s. 31). Zaman içerisinde nüfus profilinde önemli değişimler olduğu anlaşılmaktadır.

⁵⁶ S. Erinc-T.Yücel, *Ege Denizinin Türkiye ile Komşu Adaları*, s. 96-97.

Abstract

**THE EMERGENCE OF TURKISH SETTLEMENTS ON
LEMNOS AND THEIR DEVELOPMENT**

As one of the Aegean islands that entered into the Ottoman rule in the 15th century, Lemnos possessed a substantial Turkish Muslim population in the 16th century. The appearance of civil settlements apart from the garrison on the island caused a demographic shift. This newly developed population did not gather at certain places, but distributed to the villages. They consisted of people migrated to the island from the middle of the 16th century and converted Muslims. The immigrants settled on the fertile lands and coastal cities, and seem to have had a more permanent occupation than the local inhabitants. They survived well into the 20th century as a small colony.

Keywords: Lemnos, Aegean islands, Turkish settlement, Local population.

LİMNİ ADASI'NDA TÜRK İSKÂNİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİM SAFHALARI

Tablo 1 Limni Köylerindeki Müslüman-Türk Sivil Nüfusu					
SIRA NO	KÖYLER	TD. 75 1519	TD. 307 1557	TD. 490 1567-1568	TK. 141, TD. 702, TD. 724 1591-1601
1	Kamîne (Kaminia)	---	---	1- Memi v. Abdullâh (b) 2- Ahmed v. Abdullâh (b)	---
2	İpsilos (Psiloi)	---	---	1- Hızır Bali v. Mustafa (ç)	1- Zemin-i Hızır Bali der yed-i Mehmed v. Mustafa (ç)
3	Playa (Placia)	---	---	1- Turgud, Anadolufu (b)	1- Ahmed v. Turgud (b)
4	Kamaris (Kamarai)	---	---	1- Mahmud v. Abdullâh (b)	---
5	Krinifde (Kyro Nero)	---	---	1- Mehmed Hoca (ç)	1- Mehmed Hoca (ç)
6	Zirvados (Tzirovdhos)	1- Mehmed v. Abdullah	---	1- Memi v. Mustafa (ç)	1- Derviş v. Mustafa (ç)
7	Kuruni (Kourouni)	---	---	1- Mustafa v. Ömer (ç) 2- Ömer v. Mustafa (m)	1- Memi v. Mustafa (ç) 2- Ahmed v. Ömer (b) 3- İskender v. İskender (b) 4- Celâl v. Memi (m)
8	Katalakoz (Katalakhon)	---	---	1- Mustafa v. Mehmed (m)	---

Tabloda sıyah karakterle gösterilenler devamlılığı olan ailelere işaret etmektedir.

Kuşaklar:
b. bennak
ç. çift
m. miraçtır
m. mücerred

FERİDUN M. EMECEN

9	Gornatos (Gornati)	---	---	1- Mustafa v. Ali (ç) 2- Bekir v. Ahmed (n.ç) 3- Ali v. Murad (2.ç)	1- Mustafa v. Ali (ç) 2- Bekir v. Ahmed (n.ç) 3- Ali v. Murad (2.ç)
10	Verinöz (Vounaria/Mavromades)	---	---	1- Yusuf v. Kara Hzır (n.ç)	1- Yusuf v. Hzır (n.ç)
11	Lefkos (Levkos)	---	1- Mustafa v.Kurd (ç) 2- Oraç v. o (m) 3- Halil birader-i o (m) 4- Sofu v. Hamza (b) 5- Basar v. İbrahim (ç)	1- Mustafa v.Kurd (ç)	1- Mustafa v. Kurd (ç)
12	Bogime (Pakhimnos)	---	---	1- Memi v. Abdullah (b)	---

LİMNİ ADASI'NDA TÜRK İSKÂNİNİN ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİM SAFHALARI

13	Selime (Selima)	---	---	1- Yusuf v. Abdullah (b) 2- Yusuf v. Karademizli (b) 3- Mustafa v. Hasan (n.ç) 4- Ali Bali v. Mustafa (n.ç) 5- Mustafa v. Kurd (n.ç) 6- Çiftlik-i Davud v. Hacı Ali ve biraderi Mehmed 7- Çiftlik-i Mustafa v. Bayezid 8- Çiftlik-i Merni ve Murad v. Murad	1- Yusuf v. Abdullah (b) ^{**} 2- Yusuf v. Karademizli (b) 3- Mustafa v. Hasan (n.ç) 4- Ali Bali v. Mustafa (n.ç) 5- Mustafa v. Kurd (n.ç) 6- Çiftlik-i Davud v. Hacı Ali ve biraderi Mehmed 7- Çiftlik-i Mustafa v. Bayezid 8- Çiftlik-i Merni ve Murad v. Murad
14	Kaspaka (Kaspakas)	---	---	1- Ramazan v. Murad (n.ç)	1- Mustafa v. Ramazan (m)

* Defterde bir önceki tahminden aynı kaydedildikleri notu dağıtmıştır.

FERİDUN M. EMECEN

15	Lihne (Lichna)	---	1- Ali v. Kasım (ç) 2- Şaban v. Kara Memi (ç)	1- Ali v. Abdullah (b) 2- Şaban v. Hamza (b) 3- Şir Ali v. Süleyman (b)	1- Mahmud v. Ali (b) 2- Şaban v. Hamza (b) 3- Şir Ali v. Süleyman (b) 4- Süleyman v. Şir Ali (m) 5- Ali Bali v. Şaban (b)
16	İstirati (Aghios Evstratios)	---	---	1- Alagöz v. Abdullah (b) 2- Hızır v. Abdullah (b)	1- Mustafa v. Abdullah (b) 2- Hüseyin v. Abdullah (b)
17	Mondros (Moudhros)	---	1- Musa v. Hızır (b) 2- Memi Reis v. Hüseyin (ç) 3- Bahşayış v. Yusuf (b) 4- Halil v. Bali (b) 5- İbrahim v. Bahşayış (b) 6- Ali v. Memi (n.ç) 7- Hüseyin v. Memi (n.ç) 8- Rüstem v. Abdullah (n.ç) 9- Derviş v. Ali (n.ç) 10- Halil v. Ahmed (b) 11- Habîl v. Nasuh (b)	1- Musa v. Hızır (b) 2- Memi Reis v. Hüseyin (ç) 3- Bahşayış v. Yusuf (b) 4- Halil v. Bali (b) 5- İbrahim v. Bahşayış (b) 6- Ali v. Memi (n.ç) 7- Hüseyin v. Memi (n.ç) 8- Rüstem v. Abdullah (n.ç) 9- Derviş v. Ali (n.ç) 10- Halil v. Ahmed (b) 11- Habîl v. Nasuh (b)	1- Cafer v. Memi (ç) 2- Hüseyin v. Memi (n.ç) 3- Yahya v. Rüstem (n.ç) 4- Muzaffer v. Rüstem (n.ç) 5- Halil v. Deveci (n.ç)
18	Rodanya (Rodania)	---	---	1- Mahmud v. Pir Ali (n.ç)	1- Mahmud v. Pir Ali (n.ç) ^{***} 2- Çiftlik-i Davud ve Mehmed v. Hacı Ali

LİMNİ ADASI'NDA TÜRK İSKÂNININ ORTAYA ÇIKIŞI VE GELİŞİM SAFHALARI

19	Leynice ? (Lamitz ?)	---	---	1- Mustafa v. Abdullah (n.ç)	---
20	Kondoya (Kondias)	---	---	1- Mustafa v. Abdullah (b) 2- Ramazan v. Abdullah (b) 3- Ali v. Harza (b) 4- Yusuf v. Abdullah (b) 5- Bali v. Abdullah (b) 6- Mehmed - Karaburun (b)	1- Bali v. Abdullah (b) 2- Memi v. Bali (b) 3- Cafer v. Bali (m) 4- Pervane v. Abdullah (b)
21	Paļyaportarya (Paiso Pretoria)	---	---	1- Ali v. Hasan (b)	---
22	Varoş	1-Hızır v. Abdullah	---	1- Kasım v. Rüstern (b) 2- Musa Reis	1- Bayram v. Kasım (b) 2- Memi v. Kasım (b) 3- Derviş v. Yusuf (b)
23	Livadhor (Livadhokhorj)	1-Mustafa v. Abdullah	---	---	---
24	Kalyop (Kalliopti)	---	---	---	1-Ahmed v. Abdullah (b) 2-Mehmed v. Abdullah (b) 3-Turmuş v. o (b)
25	Yegoni (Yenovious)	---	1-Memi v. Eyne (b) 2-Divane Ömer (b)	---	---
26	Kandopol (Kantopouti)	---	1-Ali v. Abdullah (b)	---	---
27	Palokasri (Pateo Castron/ Myrina)	---	1-Bayezid v. Murad (ç) 2-Hacı Ali (ç)**** 3-Mustafa v. Bayezid (ç)	---	---

**** Müttekıp tabirine göre bunların çiftlikleri Seline' de idi.

FERİDUN M. EMECEN

Tablo 2

XVI. Yüzyılda Müslüman-Türk Sivıil Nüfusun Hane Sayıları

Yıllar	TD. 75 1519	TD. 307 1557	TD. 490 1567-1568	TK. 141, TD. 702, TD. 724 1591-1601
Hane Sayıları	3 hane	11 hane (7 çift, 4 bennak) 2 mücerred	51 hane* (8 çift**, 12 nimçift, 26 bennak, 5 çiftlik tasarruf eden, 1 vasıfsuz) 2 mücerred	45 hane*** (9 çift****, 10 nimçift, 20 bennak, 7 çiftlik tasarruf eden) 4 mücerred
Tahmini Toplam Nüfus	10-15 kişi	50 kişi	250 kişi	220-225 kişi

* Hane sayısı içine hususi çiftlik tasarruf ettikleri anlaşılan 4 kişi dahildir.

** Bir kişi 2 çift kayıtlıdır. Bu bakımdan çift sayısı 8 olmaktadır.

*** Hane sayısı içine hususi çiftlik tasarruf ettikleri anlaşılan 4 kişi dahildir.

**** Bir kişi 2 çift kayıtlıdır. Bu bakımdan çift sayısı 8 olmaktadır.

